

***СЕЋАЊЕ НА ПРВИ СВЕТСКИ РАТ – ПРОЈЕКАТ ИДЕНТИТЕТ
И СЕЋАЊЕ: ТРАНСКУЛТУРАЛНИ ТЕКСТОВИ
ДРАМСКИХ УМЕТНОСТИ И МЕДИЈА (СРБИЈА 1989-2014)***

***MEMORIES OF WORLD WAR I – PROJECT: IDENTITY AND MEMORY:
TRANSCULTURAL TEXTS OF DRAMATIC ARTS AND MEDIA
(SERBIA 1989-2014)***

Mila Mašović-Nikolić

**LIK GAVRILA PRINCIPA U SAVREMENOJ
SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI**

LIK GAVRILA PRINCIPA U SAVREMENOJ SRPSKOJ KNJIŽEVNOSTI²

Apstrakt

Naša savremena kulturna scena, kako književna, tako i dramska, ove godine obeležena je proslavom jubileja – stogodišnjice od početka Velikog rata. Uvod za ekspanziju ove teme u našoj proznoj i dramskoj književnosti svakako je roman Aleksandra Gatalice Veliki rat (dobitnik NIN-ove nagrade za 2012. godinu). Neformalni i formalni pozivi zvaničnih institucija umetnicima da učestvuju u „podizanju kulturne svesti građana“ na temu Prvog svetskog rata naišao je na odaziv, te otuda imamo dosta dela nastalih na temu Velikog rata, gde se između ostalih ističu: drama Biljane Srbljanović „Mali mi je ovaj grob“, drama Milene Marković „Zmajeubice“, zatim zbirka kratkih priča „Gavrilov princip“ koju je priredio Vule Žurić, a gde kao autori kratke priče objavljuju sledeći pisci: Pištalo, Srđić, Bazdulj, Rosić, Ćirić, Karajlić, Jergović, Đerić, Stojilković, Ilić, Toholj, Marojević, Kecmanović.

Ključne reči

pseudoistorija, dokument, angažovana književnost, fakticitet/fikcija, lik – subjekt

O angažovanosti u književnosti

Pre nego što otpočnemo analizu načina na koji je predstavljen lik Gavrila Principa u savremenoj srpskoj prozi i drami, što je tema ovog rada, treba se

---

1 milamasovic@gmail.com

2 Ovaj tekst je nastao u okviru rada na projektu br. 178012 „Identitet i sećanje: transkulturalni tekstovi dramskih umetnosti i medija (Srbija 1989-2014)“ Fakulteta dramskih umetnosti (Univerzitet umetnosti u Beogradu), koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

zapitati o smislu angažovanog pisanja, kao i na koji način ovo utiče na kreiranje šire kulturne politike. Ako se osvrnemo na ono što Slobodan Selenić kaže u svojoj studiji *Angažman u dramskoj formi* (1965), suština angažovane književnosti „nije samo poruka, već čitav misaoni i emotivni total iz koga proizlazi jasno, ili manje jasno, poruka uslovljena tim totalitetom“ (Selenić 2003:41). Efekat dela, odnosno njegova iluzionistička uverljivost i umetnička lepota, odnosno „relativna tačnost njegove zatvorene posebnosti“ trebalo bi, prema Seleniću, da počiva na „skladu angažmana i forme“, a ne na „prirodi angažmana“ (Selenić 2003:44). Ovaj Selenićev estetski sud, ipak, ne može se smatrati univerzalno tačnim. Naime, i sam Selenić kaže da ako drama zastupa „reakcionaran angažman“, a gledaoci „napredan angažman“ moguće je da gledaoci odbace angažman drame, a prihvate dramu, to jest prihvate svet fikcije kao logičan i uverljiv u njegovim zatvorenim granicama, mada se to viđenje sveta razlikuje od njihovog. Sve to, kako Selenić ističe, moguće je jedino ako je „intenzitet pod kojim se vrši spajanje elemenata angažmana i elemenata forme impresivan“ (Selenić 2003:45).

Književno delo koje nastaje kao reakcija na reminiscenciju jednog istorijskog događaja, kao što je Prvi svetski rat, zapravo je jedna vrsta pseudoistorije, dakle pseudofikcija koja nam u opštem smislu govori o nama samima isto koliko i o vremenu koje tematizuje. Na koji način će jedna istorijska ličnost biti predstavljena u književnom delu, često zavisi ne samo od kompozicionih, već i od ideoloških stavova autora koji se reflektuju u delu. Tako savremene političke misli postaju deo hronotopa Kraljevine Srbije, godine 1914 – 1918; bilo eksplicitno, bilo imanentno. Imajući ovo na umu, kroz ovaj rad analiziraćemo odnos angažovanosti kao odraza umetničke nezavisnosti pri književnom prikazivanju jedne istorijske ličnosti, odnosno, u ovom slučaju kroz lik Gavrila Principa koji ćemo interpretirati u savremenom političkom kontekstu.

Imajući na umu iznete Selenićeve hipoteze o prirodi angažovane književnosti, važno je naglasiti da ovaj rad nema za cilj da tumači ideologiju tekstova, niti autora koje proučava, već će ostati u strogim granicama žanrovske kritike, kao i lingvističkog tumačenja teksta-kao- narativnog iskaza.

Pseudo-dokumentarna fikcija

Ako pokušamo da o književnom delu govorimo iz ugla kompetentnog čitaoca, onda je sloj značenja teksta koji tumačimo kao dokumentaran, uvek i pri svakom novom pisanju / čitanju pseudofakticitet. U slučaju teme koja

nas u ovom radu zanima, možemo reći da je lik Gavrila Principa u svakom od tekstova jedan novi pseudokatički lik. Pseudofakt dakle nastaje pri svakoj vrsti komunikacije sa nečim što prepoznamo kao istorijski ili kulturološki kontekst u tekstu. Pseudofakt se, s jedne strane, ostvaruje tek kroz proces gledanja / čitanja / pisanja, dok s druge strane, njegov antipod, dokument – postoji u samom tekstu i tiče se enciklopedijskog znanja te je u tom smislu nedvosmislen. Ovde već dolazimo do problematične linije razgraničenja, odnosno do suštinskog pitanja – da li je uopšte moguće porediti pseudofakte nastale iz gledanja/pisanja/čitanja različitih književnih dela, odnosno, imaju li oni višu zajedničku kategoriju kojom mogu biti predmetno objedinjeni, ili je svaki pseudofakt autonoman.

Sa stanovišta postmodernizma, tema „subjekta“ doživljava defragmentaciju, te se subjekt kao kategorija u književnosti odbacuje još od pojave avangarde – uz objašnjenje da ona predstavlja deo buržoaskog pogleda na stvarnost, koja je prema rečima Džeralda Grafa (Graff 1973: 383-417) ovaploćena u subjekt-objekt paradigmi racionalističke epistemologije. Ono što će biti interesantno u ovoj komparativnoj studiji je utvrditi u kojoj meri su drama i proza usvojile te principe, odnosno, u kojoj meri je subjekt, odnosno istorijska ličnost Gavrila Principa u vezi sa književnim likom Gavrila Principa.

Lik Gavrila Principa je decentriran u tekstovima koji će se analizirati do te mere da se naivno traganje za likom može shvatiti i kao posledica humanističkog predubedenja autora o subjektu kao nužnosti. Pa ipak, treba se podsetiti reči na kojima Derida insistira: „Subjekt je apsolutno neizbežan. Ja ne uništavam subjekt; ja mu nalazim mesto“ (u Macksey i Donati 1970, 1972: 271). Postmodernizam, kako tvrdi Teri Iglton, ne zamenjuje „raspadanje određenih tradicionalnih ideologija subjekta sa njegovim konačnim nestankom“ (Eaghton 1985: 60-73). Pitanje preseka ideološke i epistemološke tačke ljudskog subjekta odlika je postmodernističke poetike.

Umetnost u kojoj je prisutna svest o potrebi da se kontekstualizuju diskursi o subjektivnosti unutar okvira istorije i ideologije jedna je vrsta metateksta. Za Mišela Fukoa, istorijska analiza treba da bude zasnovana na kategorijama *diskontinuiteta i razlike*, pri čemu Fuko ističe kako to nije nestanak istorije, već pomračenje onog oblika istorije koji je tajno, ali totalno povezan sa sintetičkom aktivnošću subjekta; dakle, to je odbacivanje srodničkih sistema, mitova, jezika, seksualnosti koji treba da omoguće suverenitet svesti (Foucault 1972:14). Pseudoistorijska metafikcija pokušava da problem subjekta reši unutar problema jezika, unutar diskursa, a u našem slučaju to znači da novo

kreiranje tekstova sa likom Gavrila Principa u smislu angažmana mogu biti shvaćeni kao pokušaj novog pisanja istorije. Kakva je ta nova istorija – nije pitanje kojim će se ovaj rad baviti, jer nas zanima samo formalni umetnički postupak, a ne njegov kulturološki kontekst. Prema Dejvidu Kerolu, istinsko „radikalno osporavanje subjekta i rezultirajuće pojave procesa i strategija koje nisu potpuno zavisne od subjekta jedino može da se ostvari ponovljenim razbijanjem i podrivanjem premisa od kojih zavisi subjekt i koje zavise od njega“. Iz takvog stava nastaje istorijska metafikcija, a nas ta metafikcija zanima jedino u onoj meri u kojoj je povezana sa produkcijom lika. Unutar te metafikcije, kako Kerol primećuje, „sam subjekt, kao individualni i zajednički tip, zavisi od teleoloških shvatanja istorije koja ga podražava. Izvođenje samog individualnog subjekta problematično je kada istorija nije prihvaćena u svojoj „odomaćenoj“ racionalnoj, metafizičkoj formi, kao razrešenje protivrečnosti: bilo kao istorija, bilo kao retorika (Carrol, 1982: 131-135), odnosno u našem slučaju kao kategorija književnog lika nastalog po modelu istorijskog lika.

Komparativna analiza

a) Studija slučaja – forma kratke priče

U priči Vladimira Pištala „Princip i proces“, naracija teče iz pozicije istoričara, te se čitaocu lik Gavrila Principa slika kroz autentične izjave zabeležene na suđenju, ali i kroz naratorovo igranje sa enciklopedijskim znanjem i opštom istorijom. Pištalo ovu pripovetku piše u „Mi-formi“, puno je glagola datih u prvom licu množine, kao: pretpostavimo, zaključimo i sl, te ova pripovetka u žanrovskom smislu odgovara historiografiji. Narator se u duhu postmoderne obraća nekad i lično, trudeći se da se ogлуši o formu impersonalne naracije, rušeći time svesno dogmu da u književnosti nemamo prava da govorimo o piscu koji stoji *iza teksta*. Kod Pištala ne postoji narator, odnosno narator se izjednačava sa piscem, dakle ne onim ko pripoveda, već onim ko piše, što se jasno pokazuje u nekim rečenicama, kao što su:

Uvek sam se pitao da li postoji neka svemirska tačka u kojoj bi se njih dvojica mogli sresti. (Pištalo, u: grupa autora 2014: 27)

Evropa je već bila rascepljena na dva vojna saveza. U dekadi pre Prvog svetskog rata, sve velike sile su udvostručile svoje ratne budžete. Udvostručile, kažem! (Pištalo, u: grupa autora 2014: 25)

Dakle, naracija kod Pištala je u stilskom smislu bliska savremenim naučnim radovima, gde autor ne želi da ostane anoniman, već insistira da se u tekstu naglasi da je ono što se iznosi lično mišljenje autora. Zanimljivo je to što lika Gavrila Principa praktično ni nema, on je depersonalizovan i sveden na fakte o njemu sačuvane u istoriji, bez ikakve tendencije da se rekonstruiše njegov mogući lik. Dakle, ovo je priča o smislu njegovog života, ali ne i priča o njegovom životu. Ono što je naročito zanimljivo je to što se Gavrilo Princip poredi sa Jozefom K. Ovde imamo, u stvari, primer defragmentacije subjekta o kojoj govori Graf.

U priči Vladimira Kecmanovića „Gavro Ferdo i ujko partizan“, susrećemo se sa živom naracijom u formi dijaloga, kao u skazu. Kecmanovićev jezik je jezik slenga, koji treba da oživi atmosferu sarajevske čaršije. U fokusu je susret dva poznanika, koji se prisećaju upečatljivih ličnosti koje su vidali na ulicama u Sarajevu '80-ih, kao npr: Šefket, Ustaša i drugi. Kecmanović se u svojoj priči poigrava sa idejom „političke korektnosti“, namerno se baveći škakljivim, nacionalističkim temama. Takva provokacija za cilj ima oslobađanje čitaoca od ratnih trauma. U ovoj priči imamo naraciju-u-naraciji. Naime, čitalac je u poziciji slušaoca, gde jedan od poznanika, Miro, prepričava svoj skorašnji sarajevski susret sa Gavrom. Gavro je zapravo Gavrilo Princip, ali ne istorijska ličnost, već sarajevska maskota iz '80-ih. Dakle, ovde imamo jasan primer pseudoistorijske metafikcije o kojoj govori Kerol. Gavro je mršav, tamnos mladić, danguba, i turistička atrakcija predratnog Sarajeva. Ovaj lik iščezao je usled promene političke klime, kao i pogleda na istoriju u Bosni posle građanskog rata '90-ih. Priča se završava politički nekorektnim vicom o tome da bi Ustašu sada u sarajevu zvali 'Partizan', no, u momentu napetosti čitalac očekuje da će Gavro reći 'Četnik'. Dakle, lik Gavrila Principa ovde postoji samo kroz svoju pseudoistorijsku imitaciju, a Kecmanović pokušava da na ovaj način pokrene pitanje o značaju reinterpretacije istorije i istorijskih ličnosti u našem regionu.

Dejan Stojiljković u svojoj priči „Pucanj“ nudi pogled na okolnosti pod kojima je došlo do sarajevskog atentata, odnosno on pokušava da u formi klasične kratke priče rekonstruiše na koji način je umešana vojska Kraljevine Srbije u organizovanje atentata, što je takođe vid poigravanja sa pseudofikcijom i pseudofakcijom. Stojiljkovićevo pripovetka smeštena je u vreme odbrane Beograda od Austrougarske, a prostorno je smeštena u jednu beogradsku kafanu u kojoj se susreću srpski oficiri. Iz njihove reminiscencije čitalac saznaje za 'tajni plan ubistva Franca Ferdinanda', gde je za ubice odabrana grupa naivnih i nemoćnih, tj. od tuberkuloze bolesnih mladića – đaka, idealista, studena-

ta. Gavrilo Princip pokazuje se kao lik koji pleni hladnoćom i jezom, delom zbog toga što je smrtno bolestan, delom zbog toga što je iskompleksiran zbog slabe fizičke spremnosti. Opis Gavrila Principa je naturalistički, ali ipak on izvire samo iz fragmenata sećanja majora Lukića, koji u Principu vidi samo „škart vojnika“. Ova pripovetka ima ironičnu notu jer je ispričana kao pamćenje događaja koji vode ka razaranju Beograda od strane Austrougarske, što je dijegetička sadašnjost teksta.

U fantastičnoj priči Ivančice Đerić „Dolina plača i patnje u kojoj nema krem-pita“ narator boravi u “Hotelu 1914“ u čijem podrumu, što je metafora podzemnog sveta, prisustvuje „interaktivnoj predstavi“, tj. gleda atentat iz 1914. godine, a kao dokaz da je sve to stvarno iznosi činjenicu da se zarazio tuberkulozom. Može se reći da je ova vrsta *borhesovskog* pripovedanja omaž našim piscima postmoderne – Kišu, Pekiću i dr. Lik Gavrila Principa ovde je predstavljen kao lik deteta željnog života, bez ulaženja u Principovu ideologiju i politički kontekst čina koji je izvršen. U žanrovskom smislu, to je fantastična priča.

Satirična priča Miloša K. Ilića o tome kako je Gavrilo Princip vaskrsao iz svog groba, te kako je iskorišćen od strane političara na svečanostima povodom proslave jubileja – 100 godina od Sarajevskog atentata, igranje je sa kolektivnim pamćenjem i sećanjem na ovu istorijsku ličnost. Komika koje ima u ovoj pripovetci proističe iz nerazumevanja sadašnjosti u kojoj se Princip na mističan način obreo. U žanrovskom smislu, ta priča se može smatrati satikom u *domanovićeovskom* duhu.

b) Studija slučaja – dramska forma

U „Zmajeubicama“ Milene Marković, Gavrilo Princip kao protagonista, ali i likovi ostalih pripadnika tajne organizacije *Mlada Bosna* prikazani su u istom kodu, odnosno u istom miljeu prepoznatljivom za stvaralaštvo ove autorke: kao „deca ponikla iz blata“, nezreli ljudi i idealisti koji veruju u ideju o dostižnoj slobodi, kao žrtve utopije. Dramski likovi ovde su razbijeni igrom ja-i-ti forme, gde se glumci obraćaju publici iz pozicije savremenika – kako bi se igranje fikcijom i dokumentarnim materijalom poistovetilo sa komentarom dramske radnje. Gavrilo Princip ovde je prikazan kao mladić-zanesenjak, koji postaje atentator pukim sledom sudbinskih događaja. Markovićeva implicitno pravi paralelizam između zaverenika protiv Austrougarske i dobrovoljaca iz '90-ih, što je vid političkog angažmana u drami.

Drama Biljane Srbljanović „Mali mi je ovo grob“ jasna je intencija spisateljice da se razotkrije ko stoji iza atentata, odnosno na koji način srpska vlada huška Mladu Bosnu da izvrši atentat. Ono što je zanimljivo u ovoj drami je paralelizam koji se pravi između naručioca ubistva, Apisa, i naručioca Đinđićevog ubistva. Apisu su u usta stavljene rečenice koje izgovaraju Miodrag Ulemek Legija i Vojislav Koštunica, povodom smrti premijera. Dakle, ovde je očigledan politički angažman u drami, gde se kroz paralelizam pokušava pokazati kako je atentator samo marioneta u rukama političkih lidera, te je u tom smislu ova drama mnogo više reinterpetacija sadašnjosti pomoću prošlosti, nego interpretacija same prošlosti, što je čini postmodernističkim tekstom.

Zaključak

Poziv umetnicima da se priključe glorifikaciji globalnog sukoba s početka 20. veka, u kome je stradalo više miliona Evropljana, nije samo deo srpske kulturne politike, već i tendencija koja se javila kako u regionu, tako i u ostalim zemljama Evropske unije, a posebno na nemačkom govornom području. Jasno je da je ovo pitanje političko, a ne samo umetničko, tj. ne tiče se samo načina na koji se sećamo i pamtimo ovaj deo naše istorije, već se tiče načina na koji rekreiramo našu istoriju i savremenu kulturu. U tom smislu, ovo insistiranje na dokumentarnosti, odnosno pseudofakticitetu u književnoj fikciji, kako u prozi, tako i u drami, može se smatrati posledicom težnji da se izvrši reinterpetacija istorije. Imajući na umu Fukovu ideju o *diskontinuitetu i razlici* usled čega dolazi do negiranja poznate istorije, jasno je da svi analizirani tekstovi koji imaju lik Gavrila Principa kao zajedničko semantičko čvorište u stvari nastaju prateći tendenciju reinterpetativnosti. Reinterpetirana istorija tako postaje samo jedan tekst među tekstovima, a Gavrilo Princip prestaje da u ovim tekstovima bude subjekt – protagonist, već postaje samo semantičko težište, odnosno, kao to Kerol kaže – podređen je shvatanju istorije koja ga podržava. Tendencija defragmentacije lika prisutna je jednako i u drami, i u kratkoj prozi, a razlike koje postoje su u načinima na koje je ona izvedena. U kratkoj prozi, defragmentacija lika posledica je žanrovskog usmerenja teksta, gde je lik podređen žanrovskim i stilskim klišeima koje tekst usvaja – satira, fantastika, naturalizam, historiografija, skaz. U dramama, defragmentacija lika dešava se kroz ambivalentan odnos fikcije/fakta, usled čega nastaje pseudo-dokumentarnost. Ova igra značenja u slučaju teksta Milene Marković je eksplicitna, dok je u slučaju teksta Biljane Srbljanović implicitna, što je pitanje autorskog odnosa prema angažovanju kao potencijalnom cilju teksta.

Literatura

Primarna literatura:

- Grupa autora (2014) „*Gavrilov princip*“ – četrnaest priča o sarajevskom atentatu, ur. Vule Žurić, Beograd: Laguna
- Marković, Milena (2014) *Zmajeubice*, Beograd: LOM
- Srbljanović, Biljana (2013) *Mali mi je ovaj grob*, Beograd: Samizdat

Sekundarna literatura:

- Carrol David, (1982) *The subject in Question: The Language in Theory and the Strategies of Fiction*, Chicago: III: University of Chicago Press.
- Eaglton, Terry (1985) „Capitalism, Modernism and Postmodernism“, *New Left Review* 152, pp. 60-73.
- Foucault, Michel (1972) *The Archeology of Knowledge and The Discourse on Language*, New York: Pantheon, pp.14.
- Graff, Gerald (1973) „The Myth of the Postmodernism Breakthrough“, *Tri-Quarterly* 26: pp. 383-417.
- Macksey, Richard and Donato, Eugenio (eds) (1970, 1972) *The Structuralist Controversy: The Language of Criticism and the Sciences of Man*, Baltimore, Md: John Hopkins University Press. („Strukturalna kontroverza“, Beograd, Prosveta, 1988).
- Selenić, Slobodan (2003) *Angažman u dramskoj formi*, Beograd: Prosveta

GAVRILO PRINCIP AS A CHARACTER IN CONTEMPORARY SERBIAN LITERATURE

Summary

Our contemporary cultural scene, literary as well as theatrical one, this year marked the celebration of the Jubilee – the centenary of the outbreak of the Great War. Introduction to the expansion of these topics in our prose and dramatic literature is certainly the novel „Great War“, written by Aleksandar Gatalica (awarded NIN prize, 2012). The informal and formal invitations of the official institutions to the artists to participate in “raising cultural awareness among citizens” on the First World War got response, and hence we got a lot of works produced on the topic „Great War“, among which stand out: Biljana Srbljanović’s play „This grave is small for me“ (Mali mi je ovaj grob), then Milena Marković’s play „Dragonkillers“ (Zmajeubice), as well as a collection of short stories, edited by Vule Žurić, with participation of the following writers: Pištalo, Srđić, Bazdulj, Rosić, Ćirić, Karajlić, Jergović, Đerić, Stojiljković, Ilić, Toholj, Marojević, Kecmanović.

Key words

---

pseudo history, document, engaged literature, faction/fiction, figure – the subject.